

УДК 172.15+17.035.3](477)

ДЄДУШ ОЛЕКСІЙ

кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник відділу «Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1040-2241>

DIEDUSH OLEKSII

a Ph.D. in History, a junior research fellow at the *Archival Scientific Funds of Manuscripts and Audio-Recordings* Department of the NAS of Ukraine Maksym Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1040-2241>

Бібліографічний опис:

Дєдуш, О. (2022) Національна інвентивність та її роль у формуванні української ідентичності. *Народна творчість та етнологія*, 3 (395), 95–101.

Diedush O. (2022) National Inventivity and Its Significance in the Ukrainian Identity Formation. *Folk Art and Ethnology*, 3 (395), 95–101.

НАЦІОНАЛЬНА ІНВЕНТИВНІСТЬ ТА ЇЇ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Анотація / Abstract

У статті розглянуто явище національної інвентивності – комплекс ідейно-технологічних винаходів, які засвідчують історичну унікальність або часове новаторство української нації поміж інших національних спільнот. Національна інвентивність наочно демонструє національні здобутки певної нації та виступає потужним генератором національної гордості та ідентичності. Запропоновано власну типологію об'єктів національної інвентивності та кореляцію кожного типу з її популярністю та поширеністю в масовій свідомості. Через свій символічний потенціал, маніпуляції із цією категорією несуть значні ризики для використання в пропаганді, як це було в першій половині XX ст., так відбувається і тепер у російській агресивній автократії. Певні гіперболізації та неоднозначне трактування першості чи унікальності українських новаторських ідей і винаходів трапляються досі не лише в ЗМІ та соцмережах, а й серед наукових публікацій. Однак для гідної презентації всього інвентивного спадку на світовій арені українське суспільство має правдиво й чітко висвітлювати свій внесок в ідейний та технологічний поступ.

Ключові слова: національна ідентичність, національна інвентивність, національна ідея, історична пам'ять, націобудівництво.

The phenomenon of national inventivity is considered in the article. It is a complex of ideas and technological inventions that prove historical uniqueness or temporal innovation of Ukrainian nation among other national communities. The national inventivity demonstrates obviously national achievements of a certain nation and it stands out as a powerful generator of national pride and identity. Own typology of the objects of national inventivity and the correlation of each type with its popularity and spread in the mass consciousness are submitted. Because of the symbolic potential, manipulations with this category carries significant risks for use in propaganda, as it has been in the first half of the twentieth century, and is happening now in Russian aggressive autocracy. Certain exaggerations and ambiguous interpretations of the primacy or uniqueness of

Ukrainian innovative ideas and inventions still occur not only in the media and social networks, but also in scientific published works. However, in order to claim adequately the entire inventive heritage on the world stage, Ukrainian society have to describe the contribution to the ideological and technological development truthfully and clearly.

Keywords: national identity, national inventivity, national idea, historical memory, nation formation.

Будь-які винаходи й новаторські вчення протягом усього розвитку людської цивілізації забезпечували безперервність прогресу, могутність чи престиж держав або змінювали інтелектуальну парадигму світу. З появою націоналізму та націй, а також перших форм патентного права започатковується процес своєрідного суперництва у сфері винаходів і першопрохідництва. Держави й національна інтелігенція бездержавних народів сприяли акселерації цього феномену, розуміючи її ідеологічний потенціал як інструменту формування національної гордості в пересічних представників конкретного народу. Після появи перших модерних авторитарних і тоталітарних режимів національна інвентивність стала не лише дієвим засобом пропаганди, а й цариною маніпуляцій та відвертих політичних вимислів. Варто хоча б згадати курс автаркії в Італії часів Беніто Муссоліні, коли офіційні ЗМІ й освітні установи поширювали дезінформацію про те, що більшість найвизначніших винаходів були створені саме італійцями. Подібні процеси мають місце і в наші дні, хоча більше на побутовому та медійному рівні.

Загалом об'єкти національної інвентивності можна поділити на чотири категорії:

- 1) винаходи, які були розроблені українцями і на території України;
- 2) винаходи, розроблені винахідниками, які мають українське етнічне чи територіальне походження;
- 3) гіперболізовані або дотичні винаходи українців, які сприяли розвитку або були максимально наближені до видатних технічних прототипів;
- 4) винаходи, що їх приписують українським винахідникам, які можна назвати «національними інвентивними міфами».

Якщо перші дві категорії можуть справедливо бути предметами національної гор-

дості українців, то дві останні дедалі частіше стають об'єктами інформаційних маніпуляцій і домислів. Особливо популярним в українських ЗМІ є третій тип «гіперболізовано-дотичних» винаходів, зроблених українцями, з яких миттєво робляться сенсації. Прикладом може слугувати програма «Секретний фронт» [19], що в переконливій манері подає часто відверто перебільшені факти про першість українців у дослідженні, винаходженні певної відомої технології чи участі наших земляків у надзвичайно важливих, з точки зору історії, подіях. Маючи хороші наміри, програми такого штибу можуть завдавати більше шкоди, стимулюючи прояви шовінізму та національної зверхності, як і вплив вищезгаданої італійської автаркії.

Народна творчість українців (так і інших народів) завжди містила пласт легенд і переказів, де описувались цілком реальні (з точки зору законів природи) або фантастичні пристрої чи технології. Таким чином підтримувалось переконання про мудрість і винахідливість предків. Як приклад можна навести серію переказів про козацькі підводні човни [18], історичність яких піддається сумніву. Попри це, вони стали таким собі побутовим міфом для багатьох українців. Однак деякі дослідники на основі джерел і технологічних вимірів все ж таки доводять реальність таких бойових машин [11].

До гібридних форм типів національних винаходів можемо віднести фальсифікації. Вони зазвичай з'являлися в молодих, але агресивних державах. Яскравим прикладом інвентивної фальсифікації з метою задавити факт винайдення, а відтак викликати почуття гордості за національні здобутки є так званий російський «велосипед Артамонова», який тривалий час вважався найпершим велосипедом (датований приблизно 1801 роком), тоді як пер-

ший велосипед в Англії був виготовлений 1816 року. Аналізи металу, проведені в кінці 1980-х років, показали, що виріб виготовлений не на початку, а в кінці XIX ст. [3]. А втім, росіянам досі часто презентують велосипед Артамонова як національне досягнення, що в умовах агресивної пропаганди з боку держави виглядає типовим для російської буденності.

Новітнім російським негативним досвідом маніпуляції національною інвентивністю є пропагандистське кліше «аналогов нет». Його вживають виключно до російських військових розробок, які активно застосовуються під час повномасштабного російського вторгнення в Україну з лютого 2022 року. У самій фразі закладено кілька сенсів. По-перше, намагання переконати жителів Московії та тим, хто їм співчуває, у здатності їхнього оборонпрому змагатися з найкращими мілітарними розробками країн Заходу й високими технологіями демократій Сходу. По-друге, це психологічний тиск на противників «руського міра», які зброєю або санкціями протидіють йому. На практиці більшість розробок, що «не мають аналогів», є або тією чи іншою формою модернізації радянської техніки, яку активно розробляли й українські конструкторські бюро, або результатом звичайного промислового шпигунства, копіювання технічних концептів, або обрамлення іноземного апаратного забезпечення в «отечественный» корпус [17]. Це російське ідеологічне кліше вже стало «експонатом» для висміювання російської пропаганди в мережі «Інтернет» та навіть музичної творчості [13].

Іноді задля створення ідеологеми вдавалися до гібридних форм фальсифікації винаходів. Це, зокрема, стосується так званого подвигу Олексія Стаханова, коли ціла ланка робітників забезпечила приголомшливу добову норму видобутку вугілля. Розмах стаханівської методики розподілу праці став всесоюзною програмою підвищення продуктивності праці, а в ідеологічному плані це значно вплинуло на регіональну ідентич-

ність Донбасу [8]. Там постать О. Стаханова відобразилась у численних топонімах та монументальних спорудах, а жителі регіону почали використовувати ідеологеми про надзвичайну працьовитість жителів цієї частини України.

З іншого боку, національна інвентивність може стати значимим фактором підвищення авторитету нації у світі, її пізнаваності серед пересічних громадян інших країн. У сучасному світі, де панує неформальна ідеологія споживацтва, кількість відомих і якісних брендів, нерідко детермінує відомість та впливовість країни якщо не в геополітиці, то принаймні в масовій культурі. Наслідком «брендизації» світу можна назвати і процес географічного маркування національних здобутків, які прив'язують їх до конкретного місця виробництва та чітко окреслюють саму технологію виробництва [20]. Часто доходить до неоднозначних ситуацій, особливо щодо продуктів, коли один і той самий виріб з майже ідентичною рецептурою маркується лише за однією країною, що викликає низку суперечок. Скажімо, Польща провела географічне маркування ковбаси (польс. *kiełbasa*), яка є національною стравою чи не всіх її сусідів, зокрема й українців, а первинно походить зі Сходу за посередництва античних греків [25].

Близьким до вищезгаданого є Репрезентативний список нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО, куди заносять особливі для певного народу духовні пам'ятки та технології. Першими в цьому списку з'явилися два українські об'єкти – Петриківський розпис, внесений туди 2013 року [24], та Козацькі пісні Дніпропетровщини, додані в 2016 році [12]. Україна й раніше здійснювала спроби включити нематеріальну культурну спадщину до вищезгаданого списку. Так, у 2008 році було подано кандидатуру Сорочинського ярмарку, яка не була прийнята через комерційну структуру власності заходу [14]. Загалом упродовж 2012–2016 років було подано такі шедеври нематеріальної культури, як косівська кераміка,

українські народні казки у формі 40-томного видання, зібраного під головуванням Миколи Зінчука [21], буковинська Маланка [2], але деякі невідповідності критеріям кандидатів та відсутність адекватної державної підтримки не дали змоги втілити ці проекти. Варто окремо згадати про те, що ми маємо власний Національний перелік об'єктів нематеріальної культурної спадщини, створений у 2012 році Міністерством культури і куди на січень 2020 року загалом входять 26 таких об'єктів, зокрема «Опішнянська кераміка», «Кролевецькі ткані рушники», «Хлібна культура і традиції» та ін.

Ще у 2015 році Міністерством культури України розроблено проєкт (на травень 2022 року не ухвалений) Закону України «Про нематеріальну культурну спадщину», який регламентує основні заходи щодо внесення та захисту нематеріальних цінностей, а саме – створення дорадчих органів, визначення форм (мова, виконавське мистецтво, звичаї, традиції, обряди, знання і практики, що стосуються природи і Всесвіту, виховання і освіти, народні художні промисли / традиційні ремесла та інші прояви нематеріальної культурної спадщини) тощо [16].

Ще одним прикладом важливості національної інвентивності для національної ідентичності є наявність високотехнологічних монополій. Для України це аерокосмічна галузь, піонерами якої стали саме українці, зокрема Юрій Кондратюк (Шагрей) [22], Сергій Корольов та ін. Задовольняючи попит на літаки, ракети-носії та інші високотехнологічні продукти, аерокосмічна галузь давно стала фактичним національним брендом. Хоча тут виникає інша проблема національної інвентивності серед об'єктів hi-tech – потреба постійної модернізації виробництва, яка зможе забезпечити конкурентоздатність будь-якої високотехнологічної галузі, а не стати черговою сторінкою підручника з історії техніки. Особливо тривожними є експерименти в рамках проєкту SpaceX. Багаторазові, а відтак і дешеві ракетноносії можуть змістити таку важли-

ву для національної економіки та ідентичності аерокосмічну галузь на технологічну периферію. Ця проблема може поглибитися через цілеспрямоване руйнування науково-технічної інфраструктури російським агресором після повномасштабного вторгнення в лютому 2022 року.

Роль українців у технологічному поступі України чи державних утворень, у які вона входила, досі недостатньо досліджена. Візьмемо для прикладу маловідоме село Журавка в Селищенській сільській громаді Черкаської області. Проте це село дало Україні двох новаторів – одного з перших підводників-українців Іллю Дмитровича Жежеруна [5; 4; 23] та одного з творців першого в СРСР ядерного реактора Ф-1 [10] Івана Феодосійовича Жежеруна [6]. Показово, що вони були двоюрідними братами. Також до радянської військової нуклеаризації безпосередній стосунок має уродженець с. Козакова Балка (у подальшому житель м. Новомиргорода на Кропивницьчині [1]) Анатолій Федорович Пашенко, який очолював та налагодив промислові масштаби виробництва збройного плутонію для першої ядерної бомби [15]. На жаль, ці факти досі маловідомі в Україні, позаяк ще в часи СРСР роль українців у таких проєктах замовчувалась, а в сучасних енциклопедичних виданнях та онлайн-ресурсах подібного штибу вчені й технологічні новатори описуються як «радянські та російські».

Іншим елементом національної інвентивності можна назвати винахідницькі рекорди. Їх можна поділити на такі категорії:

1) технологічні об'єкти з унікальними характеристиками (найвища у світі статуя чабана, найбільший у світі літак «Мрія» тощо);

2) теоретично-ідейні новації («Конституція Пилипа Орлика», вчення про ноосферу Вернадського тощо).

Перший тип рекордів є доволі мінливим через постійний науково-технічний прогрес, тоді як другий є відносно сталим щодо свого місця в часі і просторі.

Однак з низкою таких рекордів є певні нюанси, які полягають у трактуванні першості. Наприклад, «Конституція Пилипа Орлика», або «Договори і Постановлення Прав і вольностей Війська Запорозького» 1710 року хоч і є унікальним документом, але за першість тут може змагатись Велика хартія вольностей, прийнята в Англії в 1215 році, де чи не вперше були закладені права та обов'язки кожного англійського підданого, а також інші подібні документи. Попри це, такі рекорди є потужними факторами генерації національної гордості та ідентичності серед широких мас.

Більш загальним, але близьким до національної інвентивності є поняття, похідне від вчення Володимира Вернадського про ноосферу, – «національна ноосфера», яка є

сукупністю всіх інтелектуальних здобутків певної нації [9]. На відміну від інвентивності, ноосфера нації вміщує в собі весь масив знань, які можуть не вирізнятись оригінальністю, першістю чи інноваційністю, проте були створені нею і мають часто потужне символічне значення.

У контексті нашої авторської «трикомпонентної теорії» національної ідентичності [7] інвентивність нації є своєрідним мостом між двома цими елементами, які генерують національні ідентитети – здобутками місцевої інтелігенції та комунікативним потенціалом усіх громадян. Отже, національна інвентивність є знанням, наповненим практично-прикладним сенсом про здобутки своєї нації, а відтак і потужним чинником національної ідентифікації.

Джерела та література

1. Будинкова книга домовласника м. Новомиргород гр. Кожем'якіної Любові Демидівни по вул. Шевченка за 1931 р. Запис № 4. (матеріали Ганула А. М. з «Хатнього архіву Юрія Колісника»).

2. Буковинська Маланка має всі шанси потрапити до нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО. Шеф-Редактор, Chernivtsi, Новини – 16.01.2014. URL : <http://times.cv.ua/2014/01/16/bukovynska-malanka-maje-vsi-shansy-potrapyty-nematerialnoji-kulturnoji-spadshchyny-yunesko-foto>.

3. Виргинский В. С., Клат С. А., Комшилова Т. В., Лист Г. Н. Как творятся мифы в истории техники. (К истории вопроса о «велосипеде Артамонова») *Вопросы истории естествознания и техники*. 1989. № 1. С. 150–157.

4. Державний архів Черкаської області. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 61 зв.

5. Державний архів Черкаської області. Ф. 931. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 212 зв. – 213.

6. Державний архів Черкаської області. Ф. 931. Оп. 1. Спр. 792. Арк. 193 зв. – 194.

7. Дедуш О. В. Історіографія дослідження української національної ідентичності в кінці ХХ – на початку ХХІ століть : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.05 – етнологія. Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАНУ, 2021. 215 с.

8. Дедуш О. Соціальний конструктивізм і джерела сепаратистської ідентичності на українському Донбасі. *Народна творчість та етнологія*. 2016. № 3. С. 85–90.

9. Дедуш О. Явище «національна ідентичність» у координатах ноосферної концепції Володими-

ра Вернадського. *Народна творчість та етнологія*. Київ, 2018. № 3. С. 80–84. URL : doi.org/10.15407/nte2018.03.079.

10. Жежерун И. Ф. Строительство и пуск первого в Советском Союзе атомного реактора. Москва : Атомиздат, 1978. 144 с.

11. Калініченко О. О. Підводна парадигма українського козацтва. *Питання історії науки і техніки*. 2016. № 4. С. 51–64.

12. Козацькі пісні включили до списку всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО. URL : <https://www.5.ua/kultura/kozatski-pisnia-vkliuchyly-do-spysku-vsesvitnoi-kulturnoi-spadshchyny-yunesko-132425.html>.

13. Коля Серга жорстко висміяв фаната Путіна і армію РФ: «Аналоговнет» (відео). URL : <https://www.unian.ua/lite/stars/kolya-serga-zhorstko-vismiyav-fanata-putina-i-armiyu-rf-analogovnet-video-novini-odesi-11762701.html>.

14. Кудерська І. О., Кудерська Н. І. Списки (переліки, реєстри) нематеріальної культурної спадщини. *Suprematia Dreptului = Верховенство права* : міжнар. наук.-практ. журнал (Молдова). 2016. № 3. С. 46–52.

15. Лист Степана Кожум'яки до Оксани Коваль від 25 вересня 1982 («Хатній архів Юрія Колісника»).

16. Мінкультури презентує законопроект «Про нематеріальну культурну спадщину». URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/248077113>.

17. Планшет «Стрілець-М» з комплекту «солдата майбутнього» «Ратник» виявився моделлю Leica CS25 2011 року (відео). URL : <https://gagadget.com/>

uk/cringe/126582-planshet-strilets-m-z-komplektu-soldata-maibutnogo-ratnik-viiavivsia-modelliu-leica-cs25-2011-roku-video/.

18. Приходченко К. І. Цінність образу символу «вода» в українській культурі. *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія : Лінгвістика і літературознавство : міжвуз. зб. наук. статей*. 2011. Вип. XXIV. Ч. 2. С. 265–274.

19. Програма «Секретний фронт». URL : <https://ictv.ua/ua/sekretnyj-front/#>.

20. Система реєстрації традиційних і регіональних харчових продуктів у Європейському союзі та польський досвід у цій галузі. URL : http://tradyciye.com.ua/sistema_restrac_tradicijnih_regonalnih_harchovih_produktn_u_vropejskomu_soyuz_ta_polskij_dosvd_u_cj_galuz.html.

21. Українські казки можуть набути статусу нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО. URL : https://www.ukrinform.ua/rubric-society/1495522-ukraiinski_kazki_mogut_nabuti_statusu_nematerialnoii_kulturnoi_spadshchini_yunesko_1827815.html.

22. Шендеровський В. А. Кондратюк Юрій Васильович. *Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол. Смолій В. А. (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України*. Київ : Наукова думка, 2009. Т. 5. С. 20.

23. Щербина М. Журавський підводник Лько Жежерун. URL : <http://www.horodysche.org.ua/?id=23>.

24. Що дасть петриківському розпису статус ЮНЕСКО? URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/25203182.html>.

25. Trojan E., Piotrowski J. *Tradycyjne wędzenie*. Wydawnictwo A, 2000. 96 s.

References

1. House Registration Book of Novomyrhorod's Housekeeper Kozhemiakina Liubov Demydivna on Shevchenko Str. in 1931. Record no. 4. (Materials of Hanul Anton from Home Archives of Yuriy Kolisnyk) [in Ukrainian].

2. *Malanka of Bukovyna Has Every Chance to Become an Intangible Cultural Heritage of UNESCO*. Head Editor, Chernivtsi, News – January, 16 2014 [online]. Available from: <http://times.cv.ua/2014/01/16/bukovynska-malanka-maje-vsi-shansy-potrapyty-nematerialnoji-kulturnoji-spadschyny-yunesko-foto> [in Ukrainian].

3. VIRGINSKY, Viktor, Svetlana KLAT, Tatyana KOMSHILOVA, Grigory LIST. How the Myths are Created in the History of Technology. (On the History of the Issue of «Artamonov's Bicycle»). In: Semen MIKULINSKY, ed.-in-chief. *Studies in the History of Science and Technology*, 1989, no. 1, pp. 150–157 [in Russian].

4. *State Archives of Cherkasy Region*. Fund 73. Inventory 1. Dossier 14. Folios 61back [in Russian].

5. *State Archives of Cherkasy Region*. Fund 931. Inventory 1. Dossier 1. Folios 212 back – 213 [in Russian].

6. *State Archives of Cherkasy Region*. Fund 931. Inventory 1. Dossier 792. Folios 193 back – 194 [in Russian].

7. DIEDUSH, Oleksiy. *Historiography of the Ukrainian National Identity Study in the Late 20th – Early 21st Centuries*. Ph.D. in History Thesis: 07.00.05 (Ethnology). Kyiv: NAS of Ukraine M. Rylskyi IASFE, 2021, 215 pp. [in Ukrainian].

8. DIEDUSH, Oleksiy. Social Constructivism and Sources of Separatist Identity in Ukrainian Donbas. *Folk Art and Ethnology*, 2016, no. 3, pp. 85–90 [in Ukrainian].

9. DIEDUSH, Oleksiy. Phenomenon of National Identity in the Plane of Volodymyr Vernadskyi's Noospheric Conception. *Folk Art and Ethnology*, 2018, no. 3,

pp. 79–84. DOI: doi.org/10.15407/nte2018.03.079 [in Ukrainian].

10. ZHEZHERUN, Ivan. *Construction and Launch of the First Nuclear Reactor in the Soviet Union*. Moscow: Atomizdat, 1978, 144 pp. [in Russian]

11. KALINICHENKO, Oleksandr. Underwater Paradigm of the Ukrainian Cossacks. In: Leonid HRIFTEN, ed.-in-chief. *Issues of the History of Science and Technology*, 2016, no. 4, pp. 51–64 [in Ukrainian].

12. *Cossack Songs are Included into the UNESCO World Heritage List* [online]. Available from: <https://www.5.ua/kultura/kozatski-pisnia-vkliuchyly-do-spysku-vsivitnoikulturnoi-spadschyny-yunesko-132425.html> [in Ukrainian].

13. *Kolia Serha has Ridiculed Harshly Putin's Fan and the Russian Army: «NoAnalog»* (video) [online]. Available from: <https://www.unian.ua/lite/stars/kolya-sergazhorstko-vismiyav-fanata-putina-i-armiyu-rf-analogovnet-video-novini-odesi-11762701.html> [in Ukrainian].

14. KUDERSKA, Iryna, Nadiya KUDERSKA. Records (Lists, Registers) of Intangible Cultural Heritage. *Suprematia Dreptului = Supremacy of Law: International Theoretical and Practical Journal* (Moldova), 2016, no. 3, pp. 46–52 [in Ukrainian].

15. The Letter of Stepan Kozhumiaka to Oksana Koval on September 25, 1982 (“Home Archive of Yuriy Kolisnyk”) [in Ukrainian].

16. *The Ministry of Culture Presents the Draft Law «On Intangible Cultural Heritage»* [online]. Available from: <https://www.kmu.gov.ua/news/248077113> [in Ukrainian].

17. *The «Strilets-M» Tablet from the «Soldier of the Future» Set «Ratnik» has Turned Out to be a Leica CS25 Model of 2011* (video) [online]. Available from: <https://gagadget>.

com/uk/cringe/126582-planshet-strilets-m-z-komplektu-soldata-maibutnogo-ratnik-viiavivsia-modelliu-leica-cs25-2011-roku-video/ [in Ukrainian].

18. PRYKHODCHENKO, Kateryna. The Value of the Image of the «Water» Symbol in Ukrainian Culture. *Actual Problems of Slavic Philology*. Linguistics and Literary Science Series: Inter High School Collection of Scientific Works. 2011, iss. 24, part 2, pp. 265–274 [in Ukrainian].

19. The «Secret Front» Program [online]. Available from: <https://ictv.ua/ua/sekretnyj-front/#> [in Ukrainian].

20. *The System of Registration of Traditional and Regional Food Products in the European Union and the Polish Experience in This Field* [online]. Available from: http://tradyciynе.com.ua/sistema_restrac_tradicjnih_regionalnih_harchovih_produktv_u_vropejskomu_soyuz_ta_polskij_dosvd_u_cj_galuz.html [in Ukrainian].

21. *Ukrainian Fairy Tales Can Acquire the Status of Intangible Cultural Heritage of UNESCO* [online]. Available from:

https://www.ukrinform.ua/rubric-society/1495522-ukraiynski_kazki_mogut_nabuti_statusu_nematerialnoi_kulturnoi_spadshchini_yunesko_1827815.html [in Ukrainian].

22. SHENDEROVSKYI, Vasyl. Kondratiuk Yurii Vasyl-iiovych. In: Valerii Smolii, editorial boards' chairperson. *Encyclopedia of History of Ukraine: In Ten Volumes*. NAS of Ukraine Institute of History of Ukraine. Kyiv: Scientific Thought, 2009, vol. 5, pp. 20 [in Ukrainian].

23. SHCHERBYNA, Mykola. *Submariner from Zhuravka Ilko Zhezherun* [online]. Available from: <http://www.horodysche.org.ua/?id=23> [in Ukrainian].

24. *What will the Status of UNESCO Give Petrykivka Painting?* [online]. Available from: <https://www.radiosvoboda.org/a/25203182.html> [in Ukrainian].

25. TROJAN, Eleonora, Julian PIOTROWSKI. *Traditional Smoking Products*. A Publishing-House, 2000, 96 pp. [in Polish].